

Эмануіл ЮФЕ

Панцеляймон Панамарэнка: малавядомыя старонкі біяграфіі

Панцеляймон Кандратавіч Панамарэнка быў кіраўніком БССР на працягу 10 гадоў. За гады яго кіраўніцтва Беларусь зведала як светлыя (уз'яднанне БССР і Заходняй Беларусі), так і змрочныя (палітычныя рэпрэсіі, ваенныя гады) старонкі сваёй гісторыі. Якую ролю адыграў П.Панамарэнка ў гісторыі Беларусі, ці ўсё вядома аб яго дзейнасці? Пра гэта расказвае аўтар артыкула.

У 2012 г. споўнілася 110 гадоў дню нараджэння **Панцеляймона Кандратавіча Панамарэнкі** — вядомага грамадска-палітычнага дзеяча, кіраўніка БССР на працягу 10 гадоў — з 1919 па 1929 г. Аб гэтым чалавеку напісана даволі шмат, у тым ліку ў гістарычна-вядомыя кнігі В.Даброва, Гайнрыха Фрээрніка, а таксама заметкі ў энцыклапедыях і біяграфічных зводках сотні газетных і часопісных артыкулаў (асобна ўвагі заслугоўваюць артыкулы расійскіх гісторыкаў манёва, В.Даброва, беларускіх даследчыкаў Лілікага, Э.Юфе, В.Скалабана). Нарэшце, апублікаваны ўрыўкі з успамінаў П.Панамарэнкі і яго дзівіцца Здаецца, што мы ведаем аб гэтым чалавеку шмат. Але гэта далёка не так.

Да нашага часу невядома, хто дакладна і па якіх прычынах рэкамендаваў Панцеляймона Кандратавіча Панамарэнку на пасаду першага сакратара ЦК КП(б)Б. Бачных падстаў для гэтага прызначэння не было. Панамарэнка ніколі да таго часу не працаваў у

БССР чварцтыньня дзяржаўных пасадах (толькі некаторы час служыў у Беларускай ваеннай акрузе), не вярнуўся на месца свайго кіраўніцтва і моў працы. Таму, паводле яго ж прызнання, прызначэнне на работу ў Мінск было для яго самаго вельмі нечаканым. Такім яно, дарэчы, было і для кіраўніцтва БССР.

Крэмль П.Панамарэнкі на пачатку кіраўніцтва рэспублікі не падтрымаў пра тое, што Панцеляймон Кандраціў і большасць савецкіх палітычных дзеячаў свайго часу, былі неадназначным чалавекам. Вышэйшым аўтарам тэма для яго быў І.Сталін, усе ўказанні і заданні якога ён імкнуўся выконваць. У той жа час па гэтай жа пытанню Панамарэнка працягла ўласную думку, і гэта ўвагу, аб чым сведчаць яго запіскі на імя І.Сталіна. Аўтару артыкула на працягу многіх гадоў працы над біяграфіяй П.К.Панамарэнкі сталі вядомыя такія сюжэты з яго жыцця і дзейнасці, якія доўгі час заставаліся ў статусе “не для друку”. На гэтых сюжэтах і будзе засяроджана ўвага ў дадзеным артыкуле.

ЮФЕ Эмануіл Рыгоравіч.

Прафесар кафедры паліталогіі і права Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, доктар гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1939 г. У 1961 г. закончыў гістарычны факультэт БДУ. Працаваў настаўнікам, выкладчыкам гісторыі, быў прарэктарам Яўрэйскага народнага ўніверсітэта (1995—1998 гг.), прафесарам кафедр эканомікі, сацыяльных навук і іўдаікі Міжнароднага гуманітарнага інстытута БДУ (1999—2004 гг.). Член Беларускага Саюза журналістаў. Аўтар больш за 1730 навуковых, навукова-папулярных і метадычных публікацый па пытаннях гісторыі і гістарыяграфіі Беларусі, гісторыі і культуры яўрэяў Беларусі, аб знакамітых ураджэнцах Беларусі, у тым ліку кніг “Советские военачальники на белорусской земле” (Мн., 1988), “Страницы истории евреев Беларуси. Краткий научно-популярный очерк” (Мн., 1996), “Иностранцы в Тростенском лагере смерти” (Мн., 2000), “Белорусские евреи: трагедия и героизм” (Смоленск, 2003), “История Беларуси XVIII—XX веков. Учеб. метод. пособие” (Мн., 2003), “Когда и зачем Гитлер и другие высшие чины нацистской Германии приезжали в СССР?” (М., 2010).

(Янка Купала), К. Міцкевіч (Якуб Колас), М. Лынькоў, К. Атраховіч (Кандрат Крапіва), П. Глебка, С. Плаўнік (Змітрок Бядуля), М. Клімковіч, П. Броўка, А. Куляшоў, А. Кучар, В. Вольскі, Э. Самуйлёнак, І. Гурскі, М. Модэль, І. Фёдарэў, А. Якімовіч, З. Аксельрод, Р. Мурашка⁴. У НКУС чакалі санкцыі на іх арышт, але П. Панамарэнка яе не даў. Гэта выклікала раздражненне А. Наседкіна, і ён пачаў рыхтаваць “кампрамат” на кіраўніка Кампартыі Беларусі. Аднак П. Панамарэнка ў сваю чаргу дамогся праз Г. Малянкова спачатку адклікання А. Наседкіна ў Маскву, а потым яго арышту 16 снежня 1938 г. Кіраўнік НКУС БССР быў абвінавачаны ў перагібах у барацьбе з “ворагамі народа”. 26 студзеня 1940 г. А. Наседкін быў расстраляны ў Маскве.

Тым не менш “кампрамат” на П. Панамарэнку з’явіўся ў канцы 1938 г. у выглядзе матэрыялаў допыту былога аднакурсніка П. Панамарэнкі І. Цыпорына, арыштаванага ў лістападзе 1938 г. па абвінавачванні ў трацкізме. Супрацоўнікі НКУС (памочнік наркама ўнутраных спраў БССР М. Стаяноўскі, намеснік начальніка Гомельскага абласнога ўпраўлення НКУС Р. Кашыцын) сцвярджалі на аснове паказанняў Цыпорына, што Панамарэнка ведаў аб прызначэнні Цыпорына да трацкісцкай пазіцыі ўжо ў 1927 г., а ў 1936 г. нібыта сустрэкаўся з ім у Маскве і абяцаў дапамогу ў справе аднаўлення партыі.

У такой сітуацыі вырашэннем ад П. Панамарэнкі ад адстаўкі з пасады магчыма арышту была дакладная запіска ад 29 студзеня 1939 года на імя наркама ўнутраных спраў БССР Л. Цыпора, падпісанай членам наркама унутраных спраў БССР Л. Цыпору і трэцім сакратаром ЦК КП(б) Б Н. Грэкавай. У яе гаварылася аб тым, што Кашыцын і Стаяноўскі дагаварыліся з І. Цыпорына, каб атрымаць звесткі супраць П. Панамарэнкі⁵.

Сам жа П. Панамарэнка накіраваў тлумачальную запіску на імя Г. Малянкова, дадаўшы да яе копію запіскі Л. Цыпору і Н. Грэкавай на імя Л. Берыя. У запісцы, што супрацоўнікі НКУС вырашылі яго справакаваць. У лістападзе ён атрымаў ліст ад І. Цыпорына (выключанага ў 1935 г. з партыі за трацкісцкае выступленне яшчэ ў 1927 г.). У гэтым лісце Цыпорын прасіў П. Панамарэнку запатрабаваць і разгледзець яго справу, паколькі звароты ў камісію партыйнага кантролю не далі вынікаў. Ліст быў напісаны такім чынам, быццам І. Цыпорын з’яўляецца добрым знаёмым П. Панамарэнкі. З гэтага была зроблена выснова, што

П. Панамарэнка ведаў пра яго трацкісцкія выступленні ў 1927 г. і не выкрыў іх. Падставай для такога абвінавачвання было тое, што Панамарэнка і Цыпорын некалькі месяцаў вучыліся на рабфаку ў Краснадары (праўда, на розных курсах), а потым у сярэдзіне 1930-х гг. на працягу 3 месяцаў жылі ў адной казарме на 35—40 чалавек. Сваю тлумачальную запіску на імя Г. Малянкова Панцеляймон Кандратавіч закончыў наступнымі словамі: “Конечно, показания Цыпорина, даже в его первоначальном виде представляют челуху — мало ли кому с кем приходилось в одном учебном заведении учиться или сталкиваться. Но ведь это было только началом. Однако далее предатели (М. Стаяноўскі і Р. Кашыцын. — Э.І.) ничего не успели сделать, так как были разоблачены”⁶.

Такім чынам, новаму наркаму НКУС БССР Л. Цыпанаве сумесна з трэцім сакратаром ЦК КП(б) Б Н. Грэкавай удалося папярэдзіць спробу ранейшага кіраўніцтва НКУС БССР палітычна скампраметаваць П. Панамарэнку, прадставіць яго дзеячам, які патакае трацкістам. Калі б ён быў скампраметаваны, тады быў бы адстаўлены ў адстаўку і нават арыштаваны.

П. Панамарэнка — “збіраны беларускіх зямель”
Гісторыя Падольскага Кандратавіча прыйшоўся на вясень 1939 г. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР з’яўлялася “зорным часам” кіраўніка Камуністычнай партыі рэспублікі. Ён сабіста прысутнічаў сародзі адат Чырвонай Арміі, сустрэкаўся з рабочымі рэспублікі Баранавіч і іншымі населенымі пунктаў, дакладваў у Маскву аб захваце населенства Заходняй Беларусі ад прыходу савецкіх войскаў.

У вясень 1939 г., калі П. Панамарэнка знаходзіўся ў Беластоку, яму паведамілі па тэлеграме з ЦК ВКП(б), што першы сакратар ЦК Камуністычнай партыі Украіны М. С. Хрушчоў унёс свае прапановы аб мяжах паміж Украінай і Беларуссю. Згодна ім, граніца паміж заходнімі абласцямі павінна была прайсці далёка на поўнач ад агульнапрынятай этнаграфічнай граніцы — так, што Брэст, Пружаны, Столін, Пінск, Лунінец, Кобрын, большая частка Белавежскай пушчы адыходзілі да Украіны.

Партыйнае кіраўніцтва БССР не магло пагадзіцца на такі варыянт і прыцягнула шматлікія гістарычныя матэрыялы для адстойвання сваіх пазіцый. Па ініцыятыве П. Панамарэнкі ЦК КП(б) Б 19 лістапада

Выступленне члена Паўнамоцнай камісіі Народнага сходу Заходняй Беларусі П. Пестрака на мітынг у каля Беларускага вакзала г. Масквы. П. Панамарэнка стаіць злева ад П. Пестрака. Фота 1939 г.

1939 г. пад грыфам “Строга сакрэтна” прыняў выключна важную пастанову — “О разграничении областей и районов между БССР и УССР”. Працэтуем галоўную яе частку: “1. Разграничение областей и районов между Белорусской ССР и Украинской ССР осуществить по линии границы бывших Минской и Гродненской губерний, так как анализ всех материалов (работы этнографов и историков, устанавливающие этнографические границы белорусского и украинского народов, данные русской и польской статистики о национальном составе населения Западной Белоруссии, непосредственное ознакомление с национальным составом населения на месте в настоящее время, данные, послужившие основанием к установлению в своё время границы между Украинской и Белорусской ССР) свидетельствует о том, что эта граница соответствует действительному расселению украинского и белорусского народов, которое исторически сложилось, что подтверждается общностью культуры, языка, территории, экономической жизни, единством бытовых особенностей...”

22 лістапада 1939 г.; калі тэрыторыя Беларускай ССР пашырылася за кошт далучэння захадных абласцей, П.Панамарэнка з дапамогай Віленска-карэспандэнта АН СССР У.І.Пічэты адстаяў перад І.Сталіным значную іх частку ў складку сакратара ЦК Кампартыі Украіны М.Січоўскага “прыразаў” да Украіны. Прынятаму абінене І.Сталіна расцэнне было аператыўна аформлена ў афіцыйна пададзенай даку. Ужо 4 снежня 1939 г. Палітбюро ЦК КП(б) Беларусі зацвердзіла праект паправа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР аб раздзяленні абласцей паміж УССР і БССР, у аснову якога быў пакладзены беларускі рыянт граніцы.

У той жа час існуе меркаванне, што П.Панамарэнка “падарыў літоўцам Вільню”. Наспраўне высветліць, ці было так на самай справе.

10 кастрычніка 1939 г. СССР і Літва падпісалі ў Маскве дагавор “Аб перадачы Літоўскай Рэспубліцы г. Вільнюса і Віленскай вобл. і аб узаемнай дапамозе паміж СССР і Літвой”. У дапаўненне да дагавора бакі падпісалі сакрэтны пратакол, які прадугледжваў нейтралітэт Літвы ў выпадку вайны паміж СССР і трэцімі дзяржавамі.

савецкай адміністрацыі ў Вільні ў гэты час вялі шырокаю прапагандысцкую кампанію, мэтай якой было паказаць цесную сувязь горада з Беларуссю. Яны нават не ведалі, як тлумачыць новыя палітычныя абставіны⁸. Такім чынам, можна зрабіць выснову, што П.Панамарэнка абсалютна невінаваты ў перадачы Вільні Літоўскай ССР. Гэта здарылася па волі генеральнага сакратара ЦК ВКП(б) І.Сталіна.

Яшчэ адным пытаннем, на якое хацелася б знайсці адказ, з’яўляецца пытанне аб стварэнні ў 1944 г. у складзе БССР самастойнай Полацкай вобласці. Па словах П.Панамарэнкі, у жніўні 1944 г., прыкладна праз месяц пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх акупантаў, яму патэлефанаваў Г.Малянкоў і паведаміў пра ўказанне аб стварэнні Полацкай вобласці. Пачуўшы ад П.Панамарэнкі, што ЦК КП(б)Б не будзе прырэчыць гэтаму, Г.Малянкоў заўважыў, што “Полоцкая область будет образована в составе РСФСР, и таким образом Полоцк и соответствующие районы отойдут из БССР в РСФСР”.

У Маскве П.Панамарэнка даведаўся, што праект паставы аб стварэнні Полацкай вобласці ў складзе РСФСР ужо накіраваны ў Палітбюро ЦК ВКП(б). 14 жніўня 1944 г. на прыёме ў І.Сталіна Г.Малянкоў заўважыў, што П.Панамарэнка настроены супраць перадачы Полацкай вобласці ў склад РСФСР. На просьбу І.Сталіна аб’яўтаваць сваё меркаванне П.Панамарэнка адзначыў, асноўныя прычыны: па-першае, той факт, што Полацк з’яўляецца старажытным беларускім горадам, які на працягу ўсіх часоў быў складовай часткай Беларусі; па-другое, што Полацк з’яўляецца старажытным цэнтрам беларускай культуры, тут знаходзіцца Францыск Скарына і многія славутыя помнікі нашай дзяржавы; па-трэцяе, што беларусы, якія мушэ змагаліся ў вайну, абураліся адабраннем тэрыторыі на карысць РСФСР. На гэта І.Сталін адказаў: “Хорошо. Покончим с этим вопросом. Полоцкую область надо образовывать, но в составе Белоруссии. Народ хороший и обижать его, действительно, не стоит”⁹.

У той жа час беларускі даследчык А.Вялікі ў артыкуле “П.Пономаренко: штрихи к портрету” заўважыў, што ідэя аб тым, што менавіта П.Панамарэнка “адстаяў Полацкую вобласць”, засноўваецца толькі на

3 поўныя тэкстам дакумента можна азнаёміцца ў бібліятэцы